

مختصرترین تاریخچه مالیات در ایران *

بنابر سوابق، ایران از قدیمترین کشورهای است که برای تأمین مخارج عمومی، دست به وصول مالیات زده است. به زعم برخی از تاریخ‌نویسان، عمر تاریخ ما به بیش از پنجاه سال می‌رسد و وصول مالیات به زمان سومریان برمی‌گردد. اقا برای اولین بار امور مالیاتی در زمان داریوش بزرگ هخامنشی تنظیم می‌شود و برای هر ساتراپ یا بخش امپراتوری میزان معینی تعیین می‌گردد. درحالی که قبل از آن به دریافت پیشکشها و هدایا اکتفا می‌شد.

در دوران باستان، نظام مالیاتی ایران جز در زمان هخامنشیان، که گمرک وجود نداشت و حقوق گمرکی دریافت نمی‌شد، از زمان سلوکیان به بعد نظام مالیاتی مختلط و شامل هر دو نوع مالیاتهای مستقیم و غیرمستقیم بود. مهمترین مالیاتهای مستقیم خراج؛ یعنی مالیات ارضی و پس از آن مالیات سرانه بود. در این زمان هنوز هدایا گرفته می‌شد و علاوه بر آن مبالغی مالیات جنسی نیز دریافت می‌شد ولی مالیات غیرمستقیم منحصر به حقوق گمرکی بود. در زمان هخامنشیان مالیات توزیعی بود و مبلغ کل مالیات مملکتی بین نواحی مختلف کشور تقسیم می‌شد. در دوره ساسانیان مالیات نرخی شد. و برحسب مقاسمه وصول می‌شد و به نسبت خوبی و بدی محصول سهمی از حاصل اراضی دریافت می‌گردید. شاهان ساسانی غالباً میل داشتند نسبت به مردم با عدالت رفتار کنند. گفته‌اند که انوشیروان در این خصوص بسیار سختگیر بود و در یک زمان هشتاد نفر مأمور وصول مالیات را که به رعیت تعدی کرده بودند یک جا نابود ساخت.

در صدر اسلام، نظام مختلط مالیاتی پدید آمد و از منابع متنوعتری مالیات گرفته شد و بر مالیاتهای عرفی سابق، تعدادی مالیات جدید از قبیل مالیات مستغلات، مالیات ضربخانه، مالیات کشتریانی، باج ماهیگیری، مالیات معادن، و مالیات کسبه و

● شناخت پیشینه تاریخی پدیده‌ها یا مقولات، از لوازم بررسی کامل آنهاست. برای موضوع مالیات در ایران نیز به دست دادن سابقه تاریخی این امر ضرورت داشت. اما البته این کار مستلزم برخورداری از مجال و فرصتی بس بیشتر از آنچه ما داشتیم، و نیز همکاری صاحب نظران و وجود منابع و مآخذ کافی بود که دسترس نداشتن به هریک از این عوامل، ما را از هدف خود دور می‌ساخت. ناگزیر با تنگناها ساختیم و به خلاصه بسیار فشرده‌ای که توسط یکی از همکاران این شماره، از قسمتی از منبع مورد استفاده اقتباس و تلخیص گردیده است، اکتفا کردیم. امید است این مقاله دست کم توجه صاحب نظران مقوله مالیات را به ضرورت بررسی و تحقیق در مورد تاریخ مالیات جلب کند. ●

بوده است.

اداره امور مالیاتها در عصر خلفای راشدین طبق اصول صحیح تری صورت می‌گرفت ولی در دوران خلفای اموی، بر مردم تحمیل و فشار وارد می‌شد. در عهد عباسیان طبقات پردرآمد و ثروتمند مورد توجه بیشتری قرار گرفتند، ولی توده مردم کماکان آماج اجحاف و تعدی قرار داشتند و مالیاتهای

صنعتگران اضافه گشت و به علاوه شماری مالیاتهای شرعی مانند زکوة و خمس نیز بر آنها افزوده گردید. نرخ مالیات در این زمان جز در مورد زکوة تناسبی بود. اما نرخ زکوة، نرخ تصاعدی و دارای حداقل بخشودگی یعنی حدنصاب برای شمول مالیات بوده است. علاوه بر عدالت مالیاتی، اجرای عدالت اجتماعی و تعدیل ثروت نیز مورد توجه مفتیین اسلام

سنگینی از آنان مطالبه می شد.

در دو قرن اولیه ظهور اسلام، سرزمین ایران به عنوان بخشی از سرزمینهای یکپارچه اسلامی، زیر نظر حکام عرب و با اصول اداری حکومت مرکزی اسلام اداره می شد و از زمان صفاریان به بعد است که حکومتهای مستقل با اصول مالیاتی جداگانه در ایران پدید می آید. در زمان صفاریان اصل عدالت و رعایت حال طبقات کم درآمد مورد کمال توجه بود. در این دوره از کسانی که کمتر از ۵۰۰ درم مال داشتند مالیات گرفته نمی شد. ولی در زمان سامانیان و غزنویان و پس از آنها به این گونه اصول کمتر توجه می شد.

به زمان نوح بن نصر سامانی، هنگامی که خزانه غارت شد در یک سال حتی دوبار از مردم مالیات گرفتند و در عصر غزنویان هزینه لشگرکشیهای بزرگ

شدت بر مردم تنگدست تحمیل می گشت.

در عصر مغول، رواج اصلاحات خاص مغولی نظام مختلط مالیاتی را پیچیده ساخت و بر تعداد منابع درآمد به طور چشمگیری افزود. قسمتی از مالیاتها نرخی بود و به نرخهای نسبی وصول می شد، نظیر قیچور، رسم خزانه، خراج، حق التحصیل؛ و قسمتی دیگر توزیعی شمرده می شد از قبیل تغار، باز، سرانه و بیگار.

از لحاظ اداره مالیات و اثرات آن باید دوران مغول را به طور کلی به سه مرحله شامل: دوره قبل از غازان، زمان غازان و پس از غازان تقسیم کرد. در نخستین دوره خوانین مغول برای جبران کمبود درآمد خود دست به سنگین کردن مالیاتها و وضع عوارض متنوع زدند. در دومین دوره میزان مالیات تثبیت شد و برای عده ای معافیت مالیاتی قائل شدند. کوشش می شد در اداره امور مالیاتی از وجود افراد صالح و درستکار استفاده شود. رشیدالدین فضل اله وزیر غازان در این باره می نویسد: عاملان یا کارمندان مالیه را باید از میان اشخاص سیر و ثروتمند برگزید تا چشم طمع به مال رعایا نداشته باشند. در دوره سوم - پس از غازان - وضع مجدداً به صورت زمان قبل از او برگشت. نفوذ خوانین و صاحبان منزلت قبیله ای افزایش یافت و در وصول مالیاتها تعدی و جور متداول گشت.

در دوران سلطنت صفویه، ایران در مسیر ترقی علمی و صنعتی قرار گرفت. از نظر اداره امور کشور نیز اساسی که در این دوران بنیان نهاده شد، تا آغاز دوره مشروطه برقرار ماند. در این زمان باره ای از مالیاتها، نظیر مالیاتهای ارضی، اغنام و احشام، مالیات سرانه و آب بها دارای نرخ معین بود و به طور نسبی دریافت می شد و بقیه از قبیل مخارج دیوان بیگار یا بیگار، و اخراجات توزیعی بود و بین اهالی سرشکن می گشت و مالیات را در عمل از کشاورزان و پیشه وران و طبقات کم درآمد و متوسط می گرفتند. شاه عباس بزرگ با تجدیدنظر در وضع مالی کشور، اصلاح مالیاتها و مراقبت در جلوگیری از اجحاف مأموران موجبات دلگرمی رعایا و مؤدیان را به کشاورزی و سایر فعالیتهای اقتصادی فراهم آورد و با تقلیل نرخ حقوق گمرکی بسط تجارت خارجی را امکانپذیر کرد.

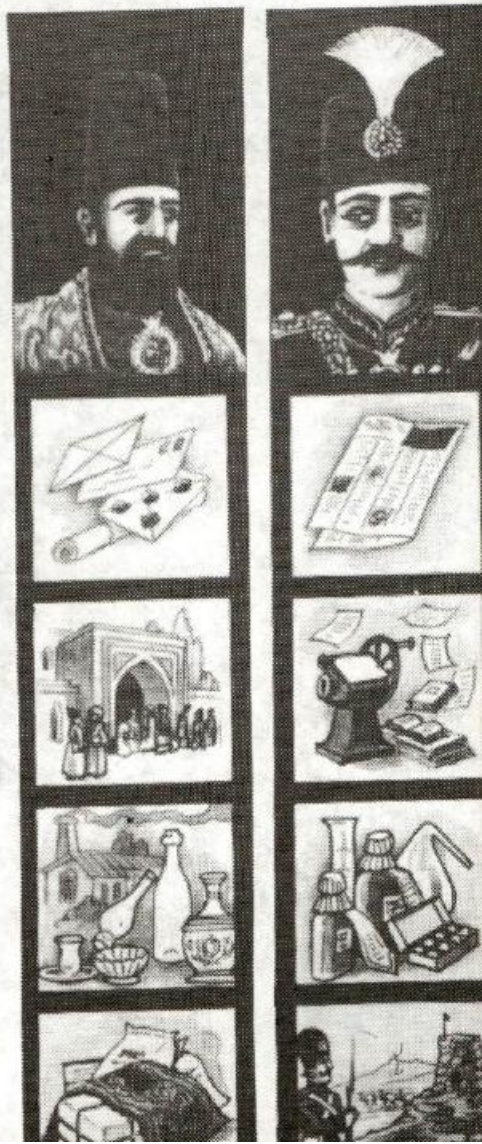
کریمخان زند، به منظور رواج تجارت و رونق فعالیت در بندرهای جنوب، حقوق گمرکی را از

مال التجاره های صادر و وارد برداشت. در مورد سایر مالیاتها هم در دوره زندیه به مردم فشار وارد نمی شد و غالباً از این حیث در رفاه بودند.

شاهان قاجار مالیاتها را بیشتر به مقاطعه می دادند و با آنکه باره ای از مالیاتها از قبیل مالیات ارضی، سرانه، خانواری، مستغلات و اغنام و احشام دارای نرخ نسبی بود، عملاً به طریقی توزیعی بین مردم هر محل تقسیم می شد و با این مالیاتها، همچون مالیاتهای دیگر، نظیر صادرات با باج، سیورسات، متفرقه، بیگار و اصناف که نرخ مشخصی نداشت رفتار می کردند. در زمان ناصرالدین شاه، امیرکبیر به تنظیم امور مالی و ایجاد تعادل بین درآمد و هزینه و توازن بودجه همت گماشت ولی پس از او، بی نظمی سابق دوباره حاکم شد. در اواخر سلطنت ناصرالدین شاه مجدداً وضع مالی مورد توجه حکومت قرار گرفت. دستور ممیزی املاک صادر شد و میزان مالیات هر حوزه برای آگهی عموم در هر محل اعلان گشت، در این دوره نیز مثل تمام ادوار گذشته تاریخ ایران، مهمترین منبع ثروت کشور اراضی مزروعی بود و چشم امید عمال دولت همواره به بزرگان دوخته شده بود.

با برقراری حکومت مشروطه، دخالت در دخل و خرج مملکت به عهده مجلس شورای ملی و نمایندگان مردم گذاشته شد. اصل مساوات و برابری افراد و اتباع کشور در مقابل مالیات به شکل منظم و جدید مورد توجه قرار گرفت و کلیه طبقات مکلف به پرداخت مالیات شدند. نظام مالیات در اوان مشروطیت از جهت مالیاتهای غیرمستقیم که پیش از آن تقریباً منحصر به حقوق گمرکی و راهداری بود، متنوع شد و مالیات نمک، رسومات، زبایع، تریاک، پوست بره، دخانیات و غیره را هم دربرگرفت.

مالیاتها نرخی و نرخها نسبی بود. از سال ۱۳۰۰ شمسی در اوضاع مالی و بخصوص نظامات مالیاتی اصلاحاتی به عمل آمد. و از این گذشته سیاست مالیاتی مورد توجه قرار گرفت و بین مقررات مالیاتی و فعالیتهای اقتصادی مورد احتیاج کشور ارتباط برقرار گردید. از املاک مزروعی دقیقاً ممیزی به عمل آمد و نتیجه آن یعنی اوراق ممیزی سنوات ۱۳۱۳-۱۳۰۵ هنوز هم در بیشتر موارد ملاک وصول مالیات درآمدهای کشاورزی است. مالیاتهای صنفی و سرشماری که مالیات مزاحمی بود لغو شد و بقایای آن بخشوده گشت و موجبات کسب بقیه در صفحه ۵۰

تاریخچه مالیات

دنباله

و کار آزاد فراهم گردید. برای تشویق کشت جای، تا ده سال از تاریخ بهره برداری از پرداخت مالیات معاف شد. واردات ماشینهای صنعتی و قطعات آن و ماشینها و ادوات کشاورزی و قطعات آن تا ده سال (از سال ۱۳۰۳) از ناذیه حقوق گمرکی بخشوده گشت. مالیات نواقل که مانع تجارت آزاد بین شهرها و نقاط مختلف کشور بود ملغی شد. قانون مالیات بر شرکتها و تجارت وضع شد و از شرکتهای انتفاعی و کارخانه ها، بانکها و مؤسسات صرافی، بازرگانان، اصناف، دلالان و حق العمل کاران، وکلای دادگستری، پزشکان، دریافت کنندگان حقوق و کسانی که از ممرهای دیگر تحصیل درآمد می کردند مالیات دریافت گردید. وضع مالیات بر ارث و نقل و انتقالات بلاعوض، تعدیل اختلاف ثروتها را امکانپذیر کرد. در نتیجه نظام مالیاتی، انواع مالیاتهای بر درآمد و دارایی و مالیاتهای غیر مستقیم را دربرگرفت. در مورد مالیاتهای بر درآمد و دارایی نرخهای تصاعدی برقرار شد. در نظامات مالی اصلاحاتی به عمل آمد. برای تشویق فعالیتهای اقتصادی معافیهایی پیش بینی گردید و صادرات از پرداخت حقوق گمرکی معاف شد. تا آنکه سرانجام احکام قانون مالیاتهای مستقیم، قسمتی از اول سال ۱۳۴۶ و بقیه آن از سال ۱۳۴۷ به اجرا گذاشته شد.

از این مقطع به بعد، چون در همین شماره وضع و اجرای قانون نسبتاً به تفصیل بررسی شده است، از اشاره به آن در این مقاله تاریخی خودداری می شود.

• اقتباس و تلخیص از کتاب بیست و پنج سده مالیات، نوشته عنایت اله شاپوریان / خرداد ۱۳۵۰ / صفحات ۴۳۵ تا ۴۴۵ توضیح آنکه سایر مشخصات کتاب از قبیل ناشر و... در کتاب نیامده است.

جدول شماره ۲: اقدام استاندارد دفتر روزنامه

شماره شرح	بدهکار	بستانکار
JV.۱	مواد خام	۶,۲۰۰
• حسابهای پرداختی	۶,۲۰۰	
• ثبت خرید مواد		
JV.۲	کالاهای در جریان ساخت:	
• مواد همراه	۴,۱۵۰	
• مواد خام	۴,۱۵۰	
• انتقال مواد آماده نصب به		
کالاهای در جریان ساخت		
JV.۳	کالاهای در جریان ساخت: نصب	۳,۷۶۵
• در جریان ساخت کارخانه:		
• مواد همراه	۲,۱۲۵	
• هزینه های تبدیلی کارخانه:		
• پرداختی	۱,۳۴۰	
• نوسانات هزینه تبدیلی:		
• هزینه دفروش	۳۰۰	
• ثبت تبدیلیهای هزینه های		
مواد و انتقال مواد به قسمت		
نصب کالاهای در جریان ساخت		
JV.۴	هزینه ی کالاهای فروخته شده: حسابات	۵۴۵
• کالای در جریان ساخت: مواد همراه	۵۴۵	
• ثبت حسابات تولید برای مواد		
JV.۵	کالاهای ساخته شده	۳,۷۲۰
• نوسان هزینه های تبدیلی	۱۲۵	
• هزینه های تبدیلی کارخانه:		
• پرداختی	۲,۳۷۵	
• کالای در جریان ساخت:		
• مواد آماده ی نصب	۱,۴۷۰	
• ثبت هزینه تبدیلی قسمت		
نصب و انتقال مواد به قسمت		
کالاهای ساخته شده و هزینه		
کالاهای فروخته شده: حسابات	۸۰۰	
JV.۶	• کالای در جریان ساخت:	
• مواد آماده ی نصب	۱۴۰	
• کالای در جریان ساخت:		
• هزینه تبدیلی	۶۶۰	
• ثبت حسابات تولید برای		
برای مواد و هزینه های تبدیلی		
JV.۷	• هزینه کالاهای فروخته شده	۹,۴۴۵
• کالاهای ساخته شده: مواد	۲,۳۵۰	
• کالاهای ساخته شده:		
• هزینه تبدیلی	۷,۰۹۵	
• آزاد کردن کالاهای ساخته شده		
• ثبت هزینه کالاهای فروخته شده		
کل	۲۸,۷۵۰	۲۸,۷۵۰

JIT

بورگ. و از آنرا به کلی از کار اتخاذ. نظام جدید هزینه یابی برای گنجاندن فلسفه جدید صنعتی کارخانه به کار گرفته شد. این دو تغییر در نظام تولید و هزینه یابی به کمک یکدیگر توانستند گزارش دهی، کنترل و کارایی کلی را از هر نظر به طرز فاحشی دگرگون سازند.

بازگشت موجودی از ۷ برابر به ۱۳ برابر افزایش یافت و کارگاه به جای آن که حالت واکنشی داشته باشد، خود حرکت ساز شد. همچنین، کوهی از موجودی وجود ندارد که حسابداری ویژه ای برای آن ضرورت یابد و اعتبار به جای آن که به فعالیتهای تولیدی داده شود به محصول تولید شده داده می شود. حصول این مزایا تا حدی به دلیل محدود شدن فضای لازم برای انبارداری در محوطه تولید و جایگزین کردن روش خط سنتی تولید با تولید در حلقه های کوچک، بوده است.

دست آخر، تولید را برحسب واحدهای فیزیکی اندازه می گیرند و این زمانی است که در کارگاهها از آن استفاده می کنند. معنی این سخن آن است که اطلاعاتی که در نظام جدید تولید می شود، بهنگام و به سهولت قابل فهم است. در نتیجه، نظام جدید به هسته مرکزی اطلاعاتی در سیستم زنجیره ای تولید خود در شرکت بورگ. و از آنرا مبدل گشته است.